

1. 1. Η Αγία Ελεούσα, 2. Ο Άγιος Αθανάσιος, 3. Η Παναγία η Βλασσαρού, 4. Οι Άγιοι Ασάμτοι στα σκαλιά, 5. Η Παναγία ή Κυρά του Κανδύλη, 6. Ο Χριστοκοπίδης. Κ. Μπίρης, Αι εκκλησίες των παλαιών Αθηνών, Αθήναι 1940.

ΜΕΤΑΤΡΟΠΗ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΣΕ ΑΙΘΟΥΣΕΣ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ

Στις 10 Ιουνίου 1837, δημοσιεύτηκε στο δανικό καλλιτεχνικό περιοδικό Dansk Kunstblad επιστολή χωρίς ημερομηνία, από την Αθήνα, του αρχιτέκτονα Χριστιανού Χάνσεν. Το κείμενο δεν καταλαμβάνει περισσότερο από μία σελίδα και δίνει σύντομη περιγραφή της αλγερινής όψης που παρουσίαζε η Αθήνα τον Αύγουστο του 1833, όταν πρωτοήρθε ο Χριστιανός Χάνσεν στην Ελλάδα. Συνεχίζει με την παρατήρηση ότι «από τότε τα πράγματα έχουν αλλάξει σημαντικά και η οικοδόμηση έχει προχωρήσει πάρα πολύ». Στη συνοπτική έκθεση των έργων του που ακολουθεί αναφέρει, μεταξύ άλλων: «έχω μετατρέψει μερικές εκκλησίες σε αίθουσες δικαστηρίων». Η πληροφορία είναι λακωνική. Το γεγονός όμως ότι παρέχεται, με σαφήνεια, από έναν επώνυμο αρχιτέκτονα ήταν το έναυσμα μιας περαιτέρω έρευνας, η οποία απέδωσε σειρά νεότερων στοιχείων.

Μάρω Καρδαμίτη-Αδάμη Αριστεά Παπανικολάου-Κρίστενσεν

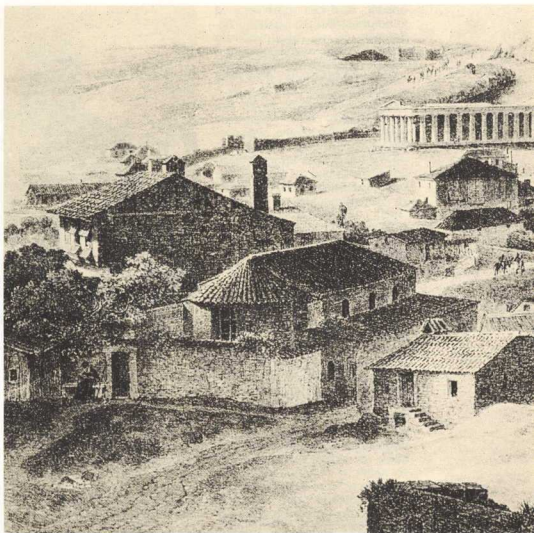
Αρχιτέκτων

Αρχαιολόγος

Στη μικρή και ερειπωμένη πόλη της Αθήνας του 1834, έτος κατά το οποίο ορίστηκε πρωτεύουσα του ελληνικού βασιλείου, δημιουργήθηκε σοβαρό πρόβλημα σχετικά με την εξεύρεση της κατάλληλης στέγης για τις δημόσιες υπηρεσίες, τους κρατικούς λειτουργούς, ακόμα και για τον ίδιο τον Όθωνα. Επιτροπή από κρατικούς υπαλλήλους συνέταξε, μετά από σχετική αυτοψία, κατάλογο των αθηναϊκών οικοδομών που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από την Κυβέρνηση και τους υπαλλήλους της¹. Ο κατάλογος αυτός περιλαμβάνει ονομαστικά 73 οικοδομές. Εκτός από το Μέγαρο Κοντόσταυλου, το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως προσωρινή κατοικία του Όθωνα, η πλειοψηφία των κατοικιών ήταν μικρές και δεν είχαν περισσότερα από 2-4 δωμάτια. Λίγες είναι οι περιπτώσεις όπου σημειώνονται 5-7 δωμάτια. Οι δύο μεγαλύτερες κατοικίες βρίσκονταν στην Καπνικαρέα. Η μία ανήκε στον κόμητα Μποτσάρι², με 18 χώρους, και η άλλη στον Υδραίο Γιούρνη, με 12. Το σπίτι των Κλεάνθη και Σάουμπερτ, στην οδό Θόλου στην Πλάκα, είχε εννοικιαστεί, από τον Αύγουστο του 1834, για τη στέγαση του Γυμνασίου³. Η έλλειψη κατάλληλων χώρων οδήγησε στην προσπάθεια στέγασης των δημοσίων υπηρεσιών σε κάθε είδους οικοδομήματα, τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν προσωρινά ως είχαν ή μετά από ορισμένες επισκευές. Η κατάσταση αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη συνεχή μεταστέγαση των δημοσίων υπηρεσιών σε άλλους χώρους, οι οποίοι θεωρούνταν περισσότερο κατάλληλοι. Η έννοια του προσωρινού υπήρχε πάντα, δεδομένου ότι τα σχέδια για την ανέγερση των «Δημοσίων Καταστημάτων» (των Υπουργείων) δεν πραγματοποιήθηκαν για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα.

Μεταξύ των δημοσίων καταστημάτων, των οποίων η εξασφάλιση στέγης παρουσίαζε επίμονα χαρακτηριστικά, ήταν και οι αιτούσες απονομής της δικαιοσύνης.

Το θέμα είχε απασχολήσει και την κυβερνητική επιτροπή, η οποία είχε επισκεφθεί την Αθήνα το 1834, και στον κατάλογο των «73 οικιών» που αναφέραμε πιο πάνω είχε προτείνει την οικία Κω-

2. Ο Άγιος Αθανάσιος του Ψωρρή όπως σωζόταν τα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση, προτού καταστραφεί. Λεπτομέρεια από το Πανόραμα του F. Stedemann, Panorama von Athen, φ. II, München 1841.

στα —τριών δωματίων—, για τη στέγαση του Πρωτοδικείου, και την οικία Λογοθέτη —τεσσάρων δωματίων— για τη λειτουργία του Εφετείου. Είχε προταθεί επίσης το τζαμί του Κουρχουνλί, το οποίο, μετά τις απαραίτητες επισκευές, θα μπορούσε να λειτουργήσει ως το Ανώτατο Δικαστήριο της χώρας⁴. Σε σχετική αναφορά του υπουργού της Δικαιοσύνης Κ. Σχινά προς τον Όθωνα, με ημερομηνία 19 Ιουνίου/1 Ιουλίου 1834⁵, υπάρχουν στην Αθήνα, σύμφωνα με πληροφορίες της Νομαρχίας Αττικής, τρία κτήρια, τα οποία ανήκουν στην Κυβέρνηση και θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως δικαστικά καταστήματα. Το πρόβλημα είναι ότι και τα τρία βρί-

σκονται στο χώρο που προορίζεται για αρχαιολογικές ανασκαφές, και κάθε κατασκευή, ακόμα και επισκευή, είναι αυστηρά απαγορευμένη στους ιδιώτες. Το πρώτο, ένα τζαμί πρόσφατα επισκευασμένο, χρησιμοποιείται ως στρατώνας της συνεχιζόμενων εργασιών. Ο στρατώνας αυτός θα μπορούσε να μεταφερθεί σε ένα από τα δύο άλλα μικρότερα, γειτονικά τζαμιά, τα οποία δεν χρειάζονται παρά μικρή επιδιόρθωση, και στη θέση του να στεγαστεί το Πρωτοδικείο. Το όνομα του τζαμιού δεν αναφέρεται, αλλά θα πρέπει να είναι το Φετχίτζε τζαμί, το μεγαλύτερο από τα τρία τζαμιά της Αγοράς της Αθήνας⁶. Το δεύτερο κτήριο είναι το τουρκοκκό ιεροσπουδαστήριο, ο Μεν-

δρεσές, το οποίο προτείνεται να χρησιμοποιηθεί ως φυλακή⁷. Δεδομένου ότι τα κακουργοδικεία λειτουργούσαν συνήθως κοντά ή μέσα στις φυλακές, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι και στην προκειμένη περίπτωση υπήρχε η σκέψη να στεγαστεί και το Κακουργοδικείο στον παραπάνω χώρο. Το τρίτο κτήριο αναφέρεται ως το τζαμί κοντά στην Αγορά της πόλης. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι πρόκειται για το τζαμί του Τζιζοδάρη, και προτείνεται να χρησιμοποιηθεί ως Εφετείο, αφού προηγούμενως υποστεί ορισμένες μετατροπές⁸. Σύμφωνα με τη γνώμη του υπουργού, η έδρα του Εφετείου πρέπει να είναι η Αθήνα. Το βασικό θέμα που προκύπτει από την επιλογή των τριών αυτών κτηρίων είναι το πώς θα μπορεί η Κυβέρνηση να εκτελέσει εργασίες επισκευών σε αυτά, όταν η ίδια έχει απαγορεύσει στους ιδιώτες και την ελάχιστη επέμβαση. Στην περίπτωση που η Κυβέρνηση αποφασίσει να οικοδομήσει νέα κτίρια για να στεγάσει τις ανάγκες της, θα πρέπει η κοινότητα των Αθηνών να της παραχωρήσει το απαιτούμενο γήπεδο αντί 20 λεπτών τον τετραγωνικό πήχη και να κληθούν οι αρχιτέκτονες να συντάξουν τα νέα σχέδια και τον προϋπολογισμό των εξόδων⁹. Φαίνεται ότι το θέμα της αποκατάστασης κτηρίων στην περιοχή την προορισμένη για αρχαιολογικές ανασκαφές δεν αντιμετωπίστηκε από την Κυβέρνηση διότι θα ξεσήκωνε την κοινή γνώμη. Παράλληλα, η αγορά γης και η εξ αρχής ανέγερση δικαστικών κτηρίων πρέπει να ήταν ιδιαίτερα δαπανηρή. Έτσι, λίγους μήνες αργότερα το υπεύθυνο υπουργείο συνεχίζοντας τις προσπάθειές του για την εξεύρεση κατάλληλων χώρων που θα στεγάσαν το Πρωτοδικείο, το Κακουργοδικείο, το Εφετείο και τον Άρειο Πάγο, κατέληξε στην απόφαση της μετατροπής τεσσάρων ερειπωμένων εκκλησιών σε αίθουσες δικαστηρίων.

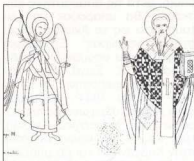
Σε έγγραφο το οποίο απευθύνεται στον Όθωνα μέσω της Αντιβασιλείας, ο τότε υπουργός της Δικαιοσύνης Γ. Πραιδής γράφει, στις 23 Δεκεμβρίου 1834/4 Ιανουαρίου 1835: «λόγω του ότι είναι αδύνατο να βρεθούν οικίες κατάλληλες για τη στέγαση των

3. Η Παναγία η Βλασσαρού στον χώρο της αρχαίας Αγοράς πριν από την κατεδάφιση της. Γ. Κουτσούκος, Σελίδες απ' την Παλιά Αθήνα, σ. 51

δικαστηρίων της πρωτεύουσας, είμαι αναγκασμένος να στραφώ στη λύση των παλαιών εκκλησιών, οι οποίες, ερειπωμένες εν μέρει, έχουν τελείως εγκαταλειφθεί ή έχουν παραχωρηθεί από τις δημοτικές αρχές σε ιδιώτες για να χρησιμοποιηθούν ως καταστήματα. Οι εκκλησίες εκείνες οι οποίες πιστεύω ότι θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τον παραπάνω σκοπό είναι: 1ον η εκκλησία η ονομαζόμενη Ελεούσα, κοντά στο ξενοδοχείο του κ. Καζάλι¹⁰, 2ον η του Αγίου Αθανασίου (εικ. 2), μέσα στην περιοχή του Ψυρρή¹¹, 3ον η λεγόμενη του Χρυσοκοπίδη, στην ίδια περιοχή με την προηγούμενη¹², 4ον η των Εισοδίων της Θεοτόκου της λεγομένης Βλασσαρούς (εικ. 3-5), πολύ κοντά στον ναό του

Θησέα¹³, 5ον η των Ασωμάτων (εικ. 6), πλησίον της Πύλης της Αγοράς¹⁴ (εικ. 1). Η πρώτη, ευρύχωρη και καλοκτισμένη, δεν έχει στέγη. Θα μπορούσε να χρησιμοποιείτο προσωρινά ως χώρος για το Πρωτοδικείο ή ακόμα και το Κακουργοδικείο. Η δεύτερη είναι μικρότερη αλλά δεν χρειάζεται παρά μόνο μερικές επισκευές στο εσωτερικό και την κατασκευή βήματος για τους δικηγόρους. Η τρίτη και η τέταρτη είναι μεγαλύτερες από τις δύο πρώτες αλλά είναι και αυτές χωρίς στέγη. Εάν επισκευασθούν, θα μπορούν να χρησιμοποιηθούν η μία για τη στέγαση του Αρείου Πάγου και η άλλη του Εφετείου. Η πέμπτη, η μικρότερη από όλες τις άλλες αλλά σε καλύτερη κατάσταση,

4. Αποτύπωση τοιχογραφίας της Παναγίας ή Κυράς του Καντήλη. Η εκκλησία κατεδαφίστηκε το 1848. Γ. Κουτσούκος, ό.π., σχέδιο P. Durand, 1843, σ. 51.

5. Αποτύπωση δεύτερης τοιχογραφίας της προηγούμενης εκκλησίας.

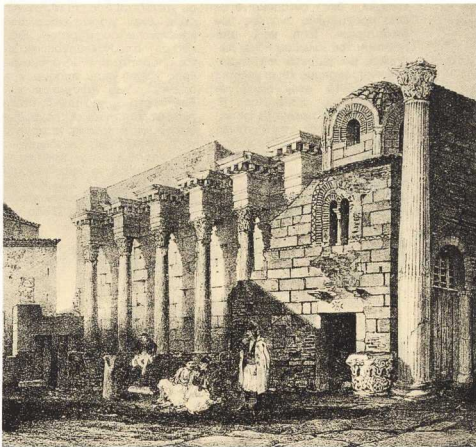
θα μπορούσε να μετατραπεί ευκολότερα σε δικαστήριο. Είναι όμως πολύ στενώνχωρη και μόλις θα μπορούσε να χωρέσει πένητα με εξήντα ακροατές. Η επισκευή των ναών αυτών δεν μπορεί να γίνει σε σύντομο χρονικό διάστημα, αλλά αναγκάστηκε να καταφύγει σε αυτά τα ιερά οικοδομήματα, τα μόνα ελεύθερα δημόσια κτήρια, επειδή προσπάθησα εις μάτην να εύρω χώρους μέσα σε ιδιωτικές κατοικίες. Επισκέφθηκα την οικία του κόμη Μπιοσσάρι¹⁵, απέναντι ακριβώς στο υπουργείο των Ανακτόρων και των εξωτερικών υποθέσεων, και η οποία πρόκειται να επισκευασθεί με έξοδα της Κυβερνήσεως. Ο πρώτος όροφος, στην ουσία ημιυπόγειος, έχει τόσο χαμηλή οροφή ώστε με κανέναν τρόπο δεν μπορεί να μετατραπεί σε αίθουσα ακροάσεων. Στον δεύτερο όροφο θα μπορούσε να διαμορφωθεί μία καλή αίθουσα ακροάσεων με την κατεδάφιση δύο διαχωριστικών τοίχων και την εννοποίηση των τριών μεσημβρινών δωματίων. Μία τέτοια εργασία, εκτός του ότι είναι πολυδάπανη, δεν θα μπορούσε να γίνει σε χρονικό διάστημα μικρότερο από όσο χρειάζεται για την επισκευή των παλαιών εκκλησιών. Επισκέφθηκα επίσης την οικία του Κλεάνθη, όπου στεγάζεται το κεντρικό σχολείο αυτής της πόλης. Έχει δύο αίθουσες, οι οποίες, παρόλο που είναι στενώνχωρες, θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν, επειδή δεν υπάρχει τίποτα καλύτερο, για το Εφετείο και τον Άρειο Πάγο. Οι συνεδριάσεις των δύο αυτών δικαστηρίων είναι λιγότερο συχνές από αυτές του Πρωτοδικείου και λιγότερο ενδιαφέρουσες από αυτές του Κακουργοδικείου κι έτσι δεν προσελκύουν πολυπληθές ακροατήριο. Όλα αυτά βέβαια στην περίπτωση που θα ήταν δυνατόν να μεταφερθεί το σχολείο στην προαναφερθείσα οικία Μπιοσσάρι, οπότε πλέον δεν θα είχαμε ανάγκη παρά δύο ακόμα χώρων, ενός για το Πρωτοδικείο και ενός για το Κακουργοδικείο. Παρακαλώ την Α.Μ. να διατάξει το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών να παραχωρήσει στον υπογράφοντα τέσσερις από τις προαναφερθείσες εκκλησίες, στην περίπτωση κατά την οποία η οικία Κλεάνθη δεν θα μπορούσε να

τεθεί στη διάθεση του Υπουργείου, και να καλέσει την τεχνική υπηρεσία του Υπουργείου των Εσωτερικών να επισκεφθεί, συνοδευόμενη από έναν υπάλληλο του Υπουργείου της Δικαιοσύνης, τις προτεινόμενες εκκλησίες και να ετοιμάσει τα σχέδια και τον προϋπολογισμό της επισκευής, ώστε η όλη υπόθεση να μην καθυστερήσει περισσότερο. Στην περίπτωση αυτή θα ήθελα να παρακαλέσω την Α.Μ. να θέσει την οικία Μπιοσσάρι στη διάθεση του Υπουργείου της Δικαιοσύνης για να χρησιμοποιηθεί ως γραφείο των ανακριτών και των εισαγγελέων ή ως κατοικία δικαστικών υπαλλήλων που πρόκειται να εγκατασταθούν στην πρωτεύουσα.

Θα μου επιτραπεί, Κύριε, να παρατηρήσω στην Α.Μ. ότι, στην περίπτωση που την εκτέλεση του έργου ανελάμβαναν οι πρακτικοί, ντόπιοι αρχιτέκτονες¹⁶, οι σχετικές εργασίες θα τελείωναν πιθανόν σε συντομότερο χρονικό διά-

στημα, λαμβάνοντας βεβαίως υπ' όψη ότι δεν θα γινόταν με τελειότητα και ακρίβεια. Τολμώ όμως να πιστεύω ότι με τις συνθήκες που επικρατούν σήμερα θα πρέπει να προτιμηθεί η ταχύτητα από μία επιμελή εργασία που θα πήγαινε σε μακρός¹⁷.

Λίγες μέρες αργότερα ο Πραιδός επανέρχεται με νεότερη αναφορά. Σύμφωνα με αυτή όλες οι έρευνες που έκανε για να εντοπίσει κατάλληλα κτήρια για να στεγάσουν τα δικαστήρια απέβησαν άκαρπες. Το υπουργείο των Εσωτερικών δεν μπορεί να βοηθήσει στην εξεύρεση κτηρίων. Έτσι καταλήγει στην πρόταση να χρησιμοποιηθούν οι δύο από τους τρεις ισόγειους χώρους καταστημάτων της οικίας Μπιοσσάρι, τους οποίους χρησιμοποιεί η διεύθυνση των ταχυδρομείων. Στους χώρους αυτούς προτείνει να στεγαστούν το Πρωτοκλήριο (Πρωτοδικείο) και το Εφετείο, ενώ το Ακυρωτικό Δικαστήριο (ο Άρειος Πάγος) θα

6. Οι Άγιοι Ασωμαστοί στα σκαλιά. Κατεδαφίστηκε το 1842. T. du Moncel, De Venise à Constantinople, à travers la Grèce, Paris 1846, niv. 16.

μπορούσε προσωρινά να δανείζεται την αίθουσα του υπουργείου κατά διαστήματα, αναμένοντας την επισκευή των εκκλησιών ή την κατασκευή κάποιου άλλου κατάλληλου χώρου. Η πρόταση αυτή φαίνεται ότι εγκρίθηκε και σύντομα αρχίζουν οι επισκευές στις εκκλησίες της Αγίας Ελεούσας, του Αγίου Αθανασίου και του Χριστοκοπίδη. Η σκέψη του, να χρησιμοποιηθεί η εκκλησία των Ασωμάτων στην Πύλη της Αγοράς ως αίθουσα δικαστηρίου, εγκαταλείπεται. Παράλληλα αποφασίζεται να χρησιμοποιηθεί ο Μενδρεσές ως φυλακή.

Στις αρχές του 1835 η τεχνική υπηρεσία του υπουργείου των Εσωτερικών υπέβαλε στον υπουργό της Δικαιοσύνης προς έγκριση τα σχέδια των τροποποιήσεων των τριών εκκλησιών που αναφέραμε. Σύμφωνα με τα σχέδια μετατροπής, κάθε κτήριο περιελάμβανε, εκτός από την αίθουσα ακροάσεων, δύο ακόμα μικρότερους χώρους. Η μετατροπή αυτή, η οποία είχε προταθεί από το υπουργείο των Εσωτερικών, δεν ανταποκρινόταν στις πραγματικές ανάγκες των δικαστηρίων. Έτσι, μετά από πρόταση του Ιάκωβου Ρίζου Νερούλου, συντάσσεται νέο κτηριολογικό πρόγραμμα και οι μελέτες επιστρέφονται στον διευθυντή της τεχνικής υπηρεσίας E. Schaubert¹⁸. Σύμφωνα με τις νέες προδιαγραφές, το Πρωτόκλιτο, εκτός από την αίθουσα του ακροατηρίου και τους δύο βοηθητικούς χώρους οι οποίοι ήδη παραβλέπονται, χρειάζεται και μία αίθουσα διασκέψεων των δικαστικών, αρχείο εκκρεμών υπο-

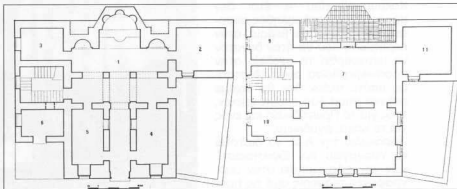
7. Πορτρέτο του Χριστιανού Χάνσεν από τον Edvard Lehmann, κατάλογος έκθεσης στη Βασιλική Ακαδημία της Κοπεγχάγης. «Arkitekten Christian Hansen, i Grækenland 1833-50», 12 Απριλίου - 4 Αυγούστου 1986.

θέσεων και προανακριτικό γραφείο. Η λειτουργία όμως του Εφετείου και του Κακουργοδικείου χρειάζεται δύο επί πλέον χώρους, έναν για αρχειοφυλάκιο και έναν για τους μάρτυρες. Ειδικότερα για το Κακουργοδικείο είναι απαραίτητος ένας ακόμα μικρός χώρος όπου αποσύρονται οι ένορκοι για να συσχεφθούν. Επειδή στα αρχεία των δικαστηρίων φυλάσσονται οι τρέχουσες οικογραφίες, κρίθηκε απαραίτητη η τοποθέτηση κιβλιωμάτων στα παράθυρα των εκκλησιών, δεδομένου ότι το ύψος τους είναι αρκετά χαμηλό. Σύμφωνα με έναν πρόχειρο προϋπολογισμό του E. Schaubert, τα έξοδα για

τα πρόσθετα αυτά στοιχεία θα φθάσουν τις 4.299 δρχ. και 76 λεπτά και για τις τρεις εκκλησίες. Όσον αφορά την τέταρτη εκκλησία, την Παναγία του Κανδήλη¹⁹, επρόκειτο να επισκευασθεί για να στεγάσει το Ακυρωτικό Δικαστήριο (Άρειο Πάγο), σύμφωνα με την απόφαση της 17/29 Ιανουαρίου 1835. Η εκκλησία θεωρήθηκε ακατάλληλη, διότι κατά την άποψη των αρχαιολόγων είναι πολύ πιθανόν στη θέση της, κοντά στο μνημείο του Λυσικράτους, να βρεθούν αρχαιότητες, και προτείνεται η αντικατάστασή της από την Παναγία τη Βλασσαρού. Φαίνεται πως τελικά δεν χρησιμοποιήθηκαν ούτε η μία ούτε

8. Η θέση της Αγίας Ελεούσας, ενσωματωμένης στο κτήριο του Κακουργοδικείου. Σχέδιο Εμμ. Μπίρη.

9. Η κάτοψη του ισόγειου του Κακουργοδικείου με το ιερό του ναού στα ανατολικά. Σχέδιο Εμμ. Μπίρη.

10. Η κάτοψη του ορόφου του Κακουργοδικείου. Σχέδιο Εμμ. Μπίρη.

τε η άλλη ως αίθουσες δικαστηρίων και του ενδιαφέρον του υπουργείου στις Δικαιοσύνης εστιάστηκε στις τρεις πρώτες, οι οποίες βρίσκονταν σε μικρή απόσταση μεταξύ τους.

Όπως προκύπτει από την επιστολή του Χρ. Χάνσεν, που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Dansk Kunstblad, ο E. Schaubert ανέθεσε σ' αυτόν τη μετασκευή των εν λόγω εκκλησιών σε δικαστήρια²⁰. Δυστυχώς, για τις εκκλησίες του Χριστοκοπίδη και του Αγίου Αθανασίου δεν έχουμε αρκετά στοιχεία και επομένως δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ως ποιο βαθμό πραγματοποιήθηκαν οι μετατροπές αυτές. Η μόνη εκκλησία η οποία σώζεται σήμερα με την τροποποιημένη μορφή αιθουσών δικαστηρίων είναι η Αγία Ελεούσα στη συνοικία του Ψυρρή, στην οδόν Αγίας Ελεούσης 4, και είναι ενσωματωμένη στο κτήριο του Παλαιού Κακουργοδικείου. Η μοναδική δημοσίευση για την ενδιαφέρουσα αυτή περίπτωση ενσωμάτωσης ερειπωμένης εκκλησίας σ' ένα πρώιμο αθηναϊκό κτήριο είναι των Δ. Κωνσταντινίδη, Λ. Πολίτη, Κων. Ζούνη, Εμμ. Μπίρη «Το Παλαιόν Κακουργοδικείον των Αθηνών»²¹.

Πρόκειται για αξιολογή μελέτη, η οποία μας δίνει λεπτομερή αρχιτεκτονική περιγραφή του όλου κτηρίου, παράλληλα με τα σχετικά φιλολογικά και ιστορικά στοιχεία. Οι μελετητές, οι οποίοι δεν έχουν ερευνήσει τα σχετικά αρχεία, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι το Παλαιόν Κακουργοδικείο είναι «ένα αρχέτυπο της νεοκλασικής αθηναϊκής αρχιτεκτο-

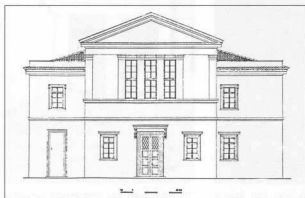
νικής, έργο αγνώστου αρχιτέκτονα, και του οποίου η ανέγερση θα πρέπει να αναζητηθεί στα μέσα του 19ου αι., ίσως και νωρίτερα». Στα συμπεράσματα της μελέτης παραμένει ακαθόριστη η σκοπιμότητα ορισμένων κατασκευών στο ισόγειο, όπως το τρίπυλο, και επιχειρείται μια πιθανή αναπαράσταση της κάτοψης του ναού της Αγίας Ελεούσης ως απλού τετρακονίου εγγεγραμμένου σταυροειδούς, χωρίς νάρθηκα, ο οποίος είναι μεταγενέστερο στοιχείο. Ας σημειωθεί ότι στο πολεοδομικό σχέδιο του Stauffert οι εξωτερικές διαστάσεις του ναού είναι 10,50x10,50 μ. και ανταποκρίνονται ακριβώς στην πιθανή αναπαράσταση της Αγίας Ελεούσης.

Έχοντας ως αφετηρία τη σχετική μαρτυρία του Χριστιανού Χάνσεν και με τα δεδομένα της παραπάνω μελέτης, σε συνδυασμό με την παράλληλη βοήθεια της αρχαικής έρευνας, είμαστε σε θέση να παρουσιάσουμε συμπληρωματικά στοιχεία σχετικά με το κτήριο και την ιστορία του. Το Παλαιόν Κακουργοδικείο βρίσκεται στο οικοδομικό τετράγωνο που περιβάλλεται από τις οδούς Αγίας Ελεούσης, Μισούλη, Θέμιδος και Κακουργοδικείου, στη συνοικία του Ψυρρή (εικ. 8). Το όνομα της πρώτης οδού υποδηλώνει την ύπαρξη ομώνυμης εκκλησίας, ενώ των δύο τελευταίων συνδέεται άμεσα με τη χρήση του νεότερου κτηρίου.

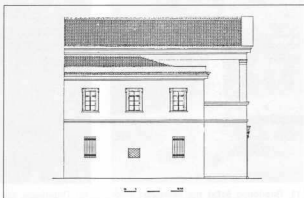
Η ίδρυση των Κακουργοδικείων χρονολογείται το 1835 και φαίνεται πως λειτουργήσαν για πρώτη φορά τον Αύγουστο του 1836²². Η μετατροπή του ερειπωμένου

ναού της Αγίας Ελεούσης σε Κακουργοδικείο, όπως μαρτυρούν τα σχετικά έγγραφα, ήταν μία σταθερή απόφαση του υπουργείου της Δικαιοσύνης από τη σύνταξη της αρχικής πρότασης του προς τον Όθωνα. Το έργο της τροποποίησης ανέλαβε ο Χριστιανός Χάνσεν υπό την ιδιότητα του βοηθού-αρχιτέκτονα της τεχνικής υπηρεσίας του υπουργείου των Εσωτερικών.

Ανασυνθέτοντας τις πληροφορίες που μας παρέχουν τα έγγραφα που προαναφέραμε καθώς και το γνωστό συγγραμμά του Γ. Λ. Μάουερ «Ο ελληνικός λαός» στο σχετικό με τη διαδικασία στο κακουργοδικείο κεφάλαιο, προσπαθήσαμε να διατυπώσουμε το κτηριολογικό πρόγραμμα βάσει του οποίου ανασκευάστηκε και λειτουργήσε η Αγία Ελεούσα ως Κακουργοδικείο. Κύριος χώρος κάθε δικαστηρίου είναι η αίθουσα ακροάσεων. Η διαδικασία στο ακροατήριο γίνεται προφορικά και δημόσια. Ειδικά το κακουργοδικείο είναι τόπος όπου «και ο λαός συζητάει». Η φύσις των υποθέσεων οι οποίοι το απασχολούν και προπάντων ο τρόπος με τον οποίον δικάζει το εξυμνούν εις την φαντασίαν, εις τον σεβασμόν, εις την περιεργειαν, εις την συγκίνησιν, εις τον φόβον... η αίθουσα του Κακουργοδικείου είναι κατ' εξοχήν το ιερόν της δικαιοσύνης, όπου ο εισερχόμενος νομίζει ότι βλέπει ενθρονισμένη την θεάν με την ρομφαίαν και με τον ζυγόν ν' αποδίδει αυτοπροσώπως και ιδιοχρώς εις ένα έκαστον το δίκαιον. Και είνε εδώ κάτι περισσότερον από την σε-

11. Η πρόσοψη του Κακουργοδικείου με τις δύο πτέρυγες, τη νότια και τη βόρεια. Σχέδιο Εμμ. Μπίρη.

12. Η όψη της βόρειας πτέρυγας επί της οδού Κακουργοδικίου. Σχέδιο Εμμ. Μπίρη.

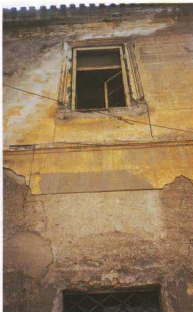
μηνή και αυστηράν Θέμιδα των άλλων Δικαστηρίων, είνε αυτή η αμειλικτος Νέμεσις²³. Επομένως η αίθουσα ακροάσεων θα πρέπει να είναι εύκολα προσπελάσιμη από το κοινό και ισόγεια. Άμεσα συνδεδεμένοι χώροι με την αίθουσα ακροάσεων είναι η αίθουσα διασκέψεων του δικαστηρίου των συνέδρων, το οποίον δικαστήριο στην περίπτωση του κακουργοδικείου έπρεπε να απαράχεται από έναν πρόεδρο, τέσσερις δικαστές, έναν εισαγγελέα και ένα γραμματέα, η αίθουσα συνεδριάσεων των ενόρκων, η αίθουσα των μαρτύρων και το κελί όπου κρατούντο ο κατηγορούμενος προ της δίκης και κατά την ώρα που συνεδρίαζαν οι ενόρκοι. Μπορούσαν να κληθούν, ως ενόρκοι, πολίτες οι οποίοι δεν ασκούσαν επάγγελμα ανάρμοστο με το λειτουργήμα του ενόρκου, έπρεπε δε να ήταν μορφωμένοι και ευκατάστατοι²⁴. Μετά από κλήρωση των κατοίκων εκείνων του δήμου που συγκεντρώναν τα κατάλληλα προσόντα, εξελέγοντο 60 άτομα, από τα οποία εκληρώνοντο 30 ενόρκοι και 4 αναπληρωματικοί. Την ημέρα της δίκης όφειλαν να παρουσιαστούν και οι 30, από τους οποίους εξελέγοντο δια κλήρου 12 για τη μία και μόνο συγκεκρι-

μένη υπόθεση. Επομένως η αίθουσα των ενόρκων απαιτούσε διαστάσεις τέτοιες ώστε να μπορούν να φιλοξενηθούν οι 34 ενόρκοι, οι οποίοι στην ίδια αυτή αίθουσα έβγαζαν την ετυμηγορία τους. Όση δε ώρα διαρκούσε η σύσκεψη δεν επιτρεπόταν η είσοδος σε κανέναν²⁵. Η αίθουσα των μαρτύρων είναι ο χώρος όπου συγκεντρώνονταν οι μάρτυρες κατά τη διάρκεια της δίκης, δεδομένου ότι απαγορευόταν η παραμονή τους στην αίθουσα ακροάσεων, ώστε να μην ακούει ο ένας τη μαρτυρία του άλλου. Ο αριθμός των μαρτύρων δεν ήταν βέβαια καθορισμένος. Και οι τέσσερις αυτοί χώροι, δηλαδή η αίθουσα διασκέψεων των δικαστών, η αίθουσα συνεδριάσεων των ενόρκων, η αίθουσα αναμονής των μαρτύρων και το κελί του κατηγορουμένου, έπρεπε να είχαν άμεση πρόσβαση στην αίθουσα του ακροατηρίου. Όσον αφορά την αίθουσα των δικαστών και το κελί του κατηγορουμένου, η πρόσβαση αυτή έπρεπε να βρίσκεται και κοντά στα δικαστικά έδρανα. Εκτός από τους χώρους αυτούς, τους στενά συνδεδεμένους με την αίθουσα ακροάσεων, απαιτούνταν επίσης μία γραμματεία, ένα αρχείο των παλιών υποθέσεων, ένα

αρχείο των εκκρεμών υποθέσεων, ένα προανακριτικό γραφείο και μία αίθουσα όπου οι δικαστές θα μελετούν τις υποθέσεις και θα προετοιμάζονταν για τη δίκη. Απαραίτητος ήταν και ένας χώρος για τους κλητήρες. Σύμφωνα με τα παραπάνω, προσαπαιτούσε να προσδιορίσουμε τη λειτουργία των χώρων του Κακουργοδικείου Αθηνών (εικ. 9,10). Ο χώρος του κυρίως ναού (1), όπως μας πληροφορεί ο πρεσβύτερος Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων, χρησίμευε ως αίθουσα ακροάσεων με την «δικαστικήν τράπεζαν εξοδωμένην επί του τόπου της Αγίας Τραπέζης». Οι χώροι επομένως δεξιά (2) και αριστερά (3) του ιερού πρέπει να χρησιμοποιούνταν αντίστοιχα ως χώροι διασκέψεως των δικαστών και κελί του κατηγορουμένου. Οι δύο δε μεγαλύτεροι χώροι, (4) και (5), ως χώροι συσκέψεως των ενόρκων και αναμονής των μαρτύρων. Ο μικρός χώρος (6) στη δυτική γωνία της βόρειας πτέρυγας πρέπει να ήταν ο χώρος των δικαστικών κλητήρων και το θυρωρείο. Στον όροφο οι δύο μεγάλες αίθουσες (7) και (8) πιθανότατα να χρησιμοποιούνταν ως γραμματεία και αίθουσα των δικαστών. Τα δε τρία μικρότερα δωμάτια (9,10,11) ως αρχαιοφυ-

13. Παράθυρο δεξιά της κεντρικής εισόδου με πλαίσιο και οριζόντιο γέσιο από κοινόμα. Σημερινή κατάσταση.

14. Παράθυρο του ορόφου στη βόρεια πτέρυγα με πλαίσιο από κοινόμα διαμορφωμένο στο επάνω μέρος σε δόντι. Σημερινή κατάσταση.

15. Παράθυρα του ανατολικού τμήματος της δυτικής πτέρυγας του Πανεπιστημίου.

λάκιο, αρχείο εκκρεμών υποθέσεων και προανακριτικό γραφείο, αντίστοιχα. Είναι περιεργό το ότι η ανόδος στον ορόφο γίνεται σήμερα μόνο μέσα από τον κυρίως ναό, δηλαδή την αίθουσα ακροάσεων. Πιστεύουμε ότι πρέπει να υπήρχε και μία δεύτερη πρόσβαση στο κλιμακοστάσιο απευθείας από το θυρωρείο, η οποία θα κτίστηκε σε κάποια μεταγενέστερη φάση. Η θέση του πρώτου πλατύσκαλου της κλίμακας ενισχύει την άποψη αυτή. Τέλος θα πρέπει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Κωνσταντίνου Οικονόμου του εξ Οικονόμων, η αίθουσα του Κακουροδικείου «εκκοσμήθη και διά θεωρείων, ίνα, φασί και των γυναικών αι βουλόμεναι συνέρχονται και επακούωσι των επί κακουργήμασι κατηγορουμένων και απολογουμένων»¹⁶. Δεν είναι γνωστή η θέση των θεωρείων και ούτε είναι εύκολο να προσδιοριστεί. Το ύψος της αίθουσας αυτής, 4,90 μ., επιτρέπει τη δημιουργία των υπερωψιών βαθμιδών. Τα σχετικά έγγραφα των Γενικών Αρχείων του Κράτους και η έκθεση του Χριστιανού Χάνσεν αποτελούν σαφείς μαρτυρίες για το ιστορικό της μεταρρύθμισης. Ο ναός της Αγίας Ελεούσης γνωρί-

ζουμε λοιπόν ότι ήταν καλοκτισμένος και ευρύχωρος αλλά είχε υποστεί κατάρρευση της στέγης. Η δε τροποποίηση σε αίθουσα δικαστηρίων έγινε πριν από το καλοκαίρι το 1837. Σύμφωνα με τις αναφορές των αρμοδίων υπουργών, για την αποκατάσταση του κτηρίου και τη μετατροπή του σε δικαστήρια συντάχθηκαν δύο μελέτες. Η πρώτη υπεβλήθη το 1835 και απερρίφθη, διότι οι χώροι ήταν ανεπαρκείς και δεν ικανοποιούσαν τις ανάγκες του δικαστηρίου. Δεν γνωρίζουμε ποιος έκανε την πρώτη αυτή μελέτη. Η τελική μελέτη όμως, με το συμπληρωμένο κτηριολογικό πρόγραμμα, είναι, χωρίς καμία αμφιβολία, έργο του Χριστιανού Χάνσεν.

Η μορφολογία των όψεων του κτηρίου μαρτυρεί ικανότατο αρχιτέκτονα. Η πρόσοψη (εικ. 11), που χαρακτηρίζεται από συμμετρική ως προς κεντρικό, κατακόρυφο άξονα διάταξη των στοιχείων, μορφώνεται διηρημένη σε τρία τμήματα: το κεντρικό, που προβάλλει τονισμένο και επιστέφεται με τριγωνικό αέτωμα, και τις δύο πτέρυγες, που το πλαισιώνουν σε υποχώρηση. Καθ' ύψος διακρίνουμε και πάλι την τριμερή διαίρεση. Το ύψος του ορόφου, 5,85 μ., που προφανώς

προκύπτει από την προσπάθεια του αρχιτέκτονα να προβάλει τον κεντρικό όγκο, δεδομένου ότι δεν επιβάλλεται από τη λειτουργία του κτηρίου, δείχνει υπερβολικό. Εν τούτοις ο Χριστιανός Χάνσεν καταφέρνει έντεχνα να μειώσει την αντιαισθητική εντύπωση δημιουργώντας μια πλατιά ζώνη που διατρέχει το κτήριο και ορίζεται από δύο κυματοφόρους ταινίες: μία στο νοητό ύψος της οροφής του ισόγειου και μία δεύτερη, κάτω ακριβώς από τα παράθυρα του ορόφου. Δημιουργείται έτσι μία ζώνη όπου εδράζεται οπτικά η ενότητα των τριών κεντρικών ανοιγμάτων, πλαισιωμένων από τέσσερις δωρικές παραστάδες. Δύο ακόμη παραστάδες όμοιες με τις προηγούμενες τονίζουν τις γωνίες του κεντρικού τμήματος. Στον άξονα του ισόγειου βρίσκεται η κεντρική ξύλινη εξώθυρα με κατώφλι, πλαίσιο και γείσο από μάρμαρο. Εκτεθέντες της κεντρικής αυτής θύρας ανοίγονται από ένα παρθύριο με πλαίσιο και οριζόντιο γείσο από κόνιαμα (εικ. 11, 13). Παρόμοιο παρθύριο ανοίγεται και στο ισόγειο της νότιας πτέρυγας, ενώ στη βόρεια υπάρχει μια δεύτερη θύρα. Το άνοιγμα των παρθύριων του ισόγειου της βόρειας πτέρυγας (εικ. 12) φράσσεται με σιδερένιο κιγκλίδωμα, για τους λόγους που ήδη αναφέραμε. Τα παρθύρια του ορόφου, τόσο στην κυρία όψη όσο και στην πλάγια βόρεια, φέρουν πλαίσιο από κόνιαμα, όπως και αυτά του ισόγειου, στερούνται όμως του οριζοντίου γείσου (εικ. 11, 12, 13, 14). Αντ' αυτού, το πλαίσιο διαμορφώνει στο επάνω μέρος το χαρακτηριστικό δόντι, κατά το πρότυπο των αρχαίων θυρωμάτων (εικ. 14). Τους ίδιους τύπους παρθύριων με το Κακουροδικείο θα χρησιμοποιήσει λίγο αργότερα ο Χριστιανός Χάνσεν και στο Πανεπιστήμιο (εικ. 15, 28). Το πιο ενδιαφέρον όμως στοιχείο της όψης είναι η κεντρική εξώθυρα με το μαρμάρινο πλαίσιο (εικ. 16). Οι δύο παρωτίδες αποτελούν μαμμάσια δείγματα αντιγραφής και ενσωμάτωσης των παρωτίδων της βόρειας στοάς του Ερεχθείου (εικ. 17, 18). Είναι γνωστό ότι στο διάστημα 1835-1838, την ίδια δηλαδή περίοδο που ο Χριστιανός Χάνσεν σχεδίαζε το Κακουροδικείο,

16. Η κεντρική εξώθυρα με κατώφλι, πλαίσιο και γείσο από λευκό μάρμαρο. Σημερινή κατάσταση.

17. Το γείσο και οι παρωτίδες των θυρωμάτων, πιστά αντίγραφα των παρωτίδων των θυρωμάτων της βόρειας στοάς του Ερεχθείου. Σημερινή κατάσταση.

μελετώσε συγχρόνως και τα κλασικά μνημεία της Αθήνας (εικ. 19). Ειδικότερα για τον ναό του Ερεχθέα είχε κάνει 59 σχέδια-μελέτες²⁷. Η παρούσα στοιχεία που βρίσκονται πολύ κοντά ή ακόμα αντιγράφουν πιστά τα αρχαία ελληνικά πρότυπα εμφανίζονται εδώ δελά για πρώτη φορά στο έργο του Χριστιανού Χάνσεν με την παρουσία του μαρμαρίνου θυρώματος και των παρωτίδων. Δύο χρόνια αργότερα τα στοιχεία αυτά πληθαίνουν στην ανέγερση του Πανεπιστημίου.

Το Παλαιό Κακουργοδικείο είναι ένα από τα πρώτα δημόσια έργα της δραστηριότητας του Χριστιανού Χάνσεν στην Ελλάδα. Θα πρέπει να τοποθετήσουμε την ανέγερσή του στα μέσα της δεκαετίας του 1830, χρονολογία στην οποία συντείνει και η πενιχρότητα του οικοδομικού υλικού, σε συνδυασμό με την αυστηρή μορφολογία και τη λιτότητα των διακοσμητικών στοιχείων. Είναι δε ένα πρώιμο δείγμα της αθηναϊκής αρχιτεκτονικής, η οποία διαμορφώθηκε από τον γερμανικό νεοκλασικισμό με την ενσωμάτωση στοιχείων άμεσα δεμένων με την κλασική αρχαιότητα²⁸. Η απέρριπτη μορφή του Παλιού Κακουργοδικείου είναι αναμφίβολα ένα σπάνιο πρότυπο της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής της πρωτεύουσας, του οποίου στοιχεία συναντούμε και σε πολλά μεταγενέστερα κτήρια του 19ου αι. Η σημερινή κατάσταση του κτηρίου είναι κάτι περισσότερο από αθλία. Παρουσιάζει τη θλιβερή όψη της τελείας εγκατάλειψης, μισοκαμένο, πνιγμένο μέσα σε βάρβαρες τσιμεντένιες κατασκευές και αθθαίρετες παράγκες²⁹ (εικ. 21).

Σημειώσεις

1. ΓΑΚ ΟΘ Αρχ. Υπ. Εσ. φ. 4.

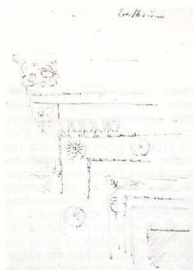
2. Ο Ιταλός κόμης Abrosio Bozari ή Μποτσάρης είχε κτίσει στην Αθήνα μετά την απελευθέρωση, το 1835, δύο μεγάλες κατοικίες. Η πρώτη βρισκόταν επί της οδού Πλούτωνος, στην πλατεία της Καπνικαρέας. Ήταν διώροφη με καταστήματα στο ισόγειο. Η δεύτερη, επίσης με ισόγειο και όροφο, ήταν στου Ψυρρή, κοντά στον Άγιο Δημήτριο τον Νέο. Ήταν επίσης ιδιοκτήτης και άλλων μικρότερων ακινήτων επί των οδών Πλούτωνος, Μιαούλη κλπ.

3. Το Κεντρικό Σχολείο της Αίγινας ιδρύθηκε από τον Ιωάννη Καποδίστρια στις αρχές του 1830. Στην πρωτεύουσα μεταφέρθηκε το 1835 και στεγάστηκε

στην οικία Κλεάνθη στην Πλάκα. Βλ. Μάρω Καρδαμίτη-Αδάμη, «Νεότερα στοιχεία για το παλιό Πανεπιστήμιο», περ. Αρχαιολογία, τεύχος 17, Νοέμβριος 1985, σσ. 51-55.

4. Τζαμί στην Αθήνα με την ονομασία Κουρχουνλί μας είναι άγνωστο. Υποθέτουμε ότι θα πρόκειται για το γνωστό Φετιχέ τζαμί, του οποίου η προσωφυμία Κουρχουνλί (κουρχούν=μόλυβδος στην τουρκική) θα οφείλεται στη θωλήτη κάλυψη, που γινόταν από μόλυβδο. Συνεπώς στην προκειμένη περίπτωση θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε τον όρο Κουρχουνλί ως Μολυβδοσκεπαστο. Ευχαριστούμε τον ιστορικό Β. Παναγιωτόπουλο για την υπόδειξη της ερμηνείας αυτής.

5. ΓΑΚ ΟΘ Αρχ. Υπ. Δικ. Ζ' Δικαστήρια, φ. 29, αρ. εγγρ. 4272, 19 Ιουνίου/1 Ιουλίου 1834, γαλλ.

19. Τμήμα του θυρώματος της βόρειας στοάς του Ερεχθείου. Σχέδιο με μολύβι του Χριστιανού Χάνσεν, τετράδιο σχεδίων 51, φ. 63, Ακαδημία Καλών Τεχνών της Κοπεγχάγης.

18. Το θύρωμα της βόρειας στοάς του Ερεχθείου.

6. Το Φετχιέ τζαμί, ή τζαμί του Πορθητή ή του Σταροπέζαρου, είναι το παλιότερο τζαμί της πόλης της Αθήνας – 16ος αι. Κατά καιρούς χρησιμοποιήθηκε ως σχολείο, στρατώνας, φούρνος κλπ. Βρίσκεται μέσα στο χώρο της ρωμικής Αγοράς. Τα δύο άλλα τζαμιά που αναφέρονται εδώ πρέπει να είναι το Κιουταούκ τζαμί και το Σοφτά τζαμί, κατεδαφισμένα σήμερα.

7. Ο Μενδρεάσις είχε κτιστεί το 1721 και χρησιμοποιήθηκε πράγματι ως φυλακές. Κατεδαφίστηκε το 1911, μετά από πολλές συζητήσεις. Σήμερα σώονται ο πυλώνας και λείψανα μόνο του κτισματος. Η άσση που είναι στη γωνία των οδών Πελοπίδα και Αιόλου, απέναντι από το «ρολόι του Κυρρήστου», το γνωστό ως Λέρηδες.

8. Το τζαμί του Τζιοδαράκη ή τζαμί του Κάτω Σιντριβανίου κτίστηκε το 1759.

Βρίσκεται στο Μοναστηράκι, απέναντι από το σταθμό του ηλεκτρικού σιδηροδρόμου.

9. Σύμφωνα με την «Καταγραφήν των εκτιμηθεισών κατά το έτος 1833 ιδιοκτησιών χάριν των άμα τη απελευθερώσει των Αθηνών μελετηθεισών ευρατάων ανά την πόλιν των Αθηνών ανασκαφών και ιδίως εις τα διαμερίσματα της πόλεως εκείνα, υπό το έδαφος των οποίων ή τότε Επίστημη ήλπισεν ότι θα ηδύνάτο να ενεύρη μνημειακά και καλλιτεχνικά απομεινάρια των μεγάλων της αρχαιότητος χρόνων», προτείνεται όλα τα εντός του Σχεδίου Πόλεως του Κλεάνθη και του Ζάουμπερτ-Schaubert οικόπεδα να αποζημιωθούν με 20 λεπτά των τετραγωνικών πήχη, ενώ τα γύρω από την Ακρόπολη με 70 λεπτά, από τα οποία τα 20 για την πληρωμή της γης και τα υπόλοιπα 50 για τη μετα-

κόμηση των υλικών και την αποζημίωση των λοιπών αναγκών. Δ. Γρ. Καμπουρόγλου, «Αι παλαιαί απαλλοτριώσεις χάριν των αρχαίων Αθηνών», «Παράρτημα του Αρχαιολογικού Δελτίου, 1929, σσ. 1-28.

10. Η Αγία Ελεούσα, επί της οδού Αγίας Ελεούσης στη συνοικία του Ψυρρή, ήταν ενοριακός ναός στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και του Αγώνα. Σημειώνεται στο κτηματολόγιο του Σταύουφφερτ - Stauffert, 1836, ως υπάρχον κτίσμα με διαστάσεις 10,5 x 10,5 περίπου. Εδώ μας παρέχεται και η πληροφορία ότι το ξενοδοχείο του Ιταλού Καζάλι - Cazali βρισκόταν, στις αρχές του 1835, στην είσοδο της πόλεως, στις παρυφές του Ψυρρή.

11. Ο Άγιος Αθανάσιος του Ψυρρή, στη διασταύρωση των οδών Αριστοφάνους και Αγίων Αναργύρων, υπήρξε ενοριακός ναός την ίδια περίοδο με την Αγία Ελεούσα. Στο κτηματολογικό σχέδιο του Σταύουφφερτ σημειώνεται με διαστάσεις 8,5 x 10,5 περίπου. Κατεδαφίστηκε το 1856.

12. Ο Χρυσοκοπίδης ή Χριστοκοπίδης (ή συνηθέστερη ονομασία) είναι παλιός ενοριακός ναός στου Ψυρρή, αφιερωμένος στη Γέννηση του Κυρίου. Πρόκειται για κτητορικό ναό της αθηναϊκής οικογένειας Κοπίδη, από όπου και το όνομα του ναού, ο Χριστός του Κοπίδη, και κατ' επέκταση Χριστοκοπίδης.

13. Η Παναγία ή Βλασσαρού ή Βλασσαρού, στην Α πλευρά της οδού Επινώνων, ήταν αφιερωμένη στα Εισόδια της Θεοτόκου. Ενοριακός ναός στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, χρησιμοποιήθηκε μετά την απελευθέρωση για σύντομο διάστημα ως Πρωτοδικείο. Αργότερα επισκευάστηκε και λειτουργήσε πάλι ως ενοριακός ναός της ομώνυμης συνοικίας. Κατεδαφίστηκε για τις ανασκαφές της Αμερικανικής Αρχαιολογικής Σχολής στο χώρο της Αρχαίας Αγοράς.

14. Πρόκειται για τους Αγίους Ασωμάτους στα σκαλιά ή τον Αγίου Ασωματο στα σκαλιά, καθολικό μονήρ προσηλυτισμένης στη Βιβλιοθήκη του Αδριανού, πιθανόν κτητορική των ταυκοκονδυλίων, 10ος-11ος αι. Κατεδαφίστηκε το 1842 και ο χώρος χρησιμοποιήθηκε για την αποθήκευση αρχαιολογικών ευρημάτων.

15. Ο υπουργός της Δικαιοσύνης Γ. Πραιδής αναφέρεται εδώ στο διώροφο κτήριο του κόμμη Μπατσάρι, στη συμβολή των οδών Πλάτωνος και Καπνικαρέας, όπου τον Οκτώβριο του 1836 στεγάστηκε το Γυμνάσιο των Αθηνών, εφημ. Αιών, έτος Ε', αρ. φ. 550, 22 Ιουλίου 1844, έτος Η', αρ. φ. 701, 1 Μαΐου 1846, και αρ. φ. 712, 10 Αυγούστου 1846.

16. Με τον όρο «ντόπιοι αρχιτέκτονες» εννοεί ο Πραιδής τους ντόπιους εργολάβους και όχι τους πρώτους Έλληνες πτυχιούχους μηχανικούς.

17. ΓΑΚ ΟΘ Αρχ. Υπ. Δικ. Ζ' Δικαστήρια φ. 29, αρ. εγγρ. 7064, 23 Δεκεμβρίου 1834/4 Ιανουαρίου 1835. Παραθέσαμε ολόκληρο το έγγραφο σε μετάφραση από το γαλλικό πρωτότυπο, λόγω του

20. Η κεντρική είσοδος του Πανεπιστημίου. Σημερινή κατάσταση.

21. Το κτήριο του Κακουργιοδικείου σήμερα.

ενδιαφέροντος που παρουσιάζει για το θέμα της μετατροπής εκκλησιών σε δικαστήρια.

18. ΓΑΚ ΟΘ Αρχ. Υπ. Δικ. Ζ' Δικαστήρια, φ. 29, αρ. εγγρ. 1708, 23 Μαρτίου / 4 Απριλίου 1835, γαλλ.

19. Η Παναγία του Κανδήλη ή η Κυρά του Κανδήλη, στην αρχή της οδού Λυσικράτους, λίγα μέτρα από την πλατεία, ήταν ναός ενοριακός αφιερωμένος στα Εισόδια της Θεοτόκου. Ο ναός αυτός, κτητορικός της οικογένειας Κανδήλη, κατεδαφίστηκε το 1848.

20. Ο Χριστιανός Χάνσεν - Christian Hansen, ο οποίος ήρθε στην Ελλάδα τον Αύγουστο του 1833, είχε διοριστεί ως βοηθός του Σάουμπερτ στην τεχνική υπηρεσία του υπουργείου των Εσωτερικών με το ΒΔ 6/18 Σεπτεμβρίου 1834, ΓΑΚ ΟΘ Αρχ. Υπ. Εσ., φ. 2. Βλ. Αριστεά Παπανικολάου-Χρίστensen, «Το Πολυτεχνικόν Σχολείον, περίοδος 1836-1843, και οι οικίες Γεωργίου και Κωνσταντίνου Βλαχούδη», Χρονικά Αισθητικής, τόμος 25-26/1986-1987, σελ. 332.

21. Εθνικόν Μεταβίβον Πολυτεχνείον, Επιστημονική Επιτροπή, τόμ. 3ος, 1972, Αθήναι 1974, σ. 1-27.

22. Τα κακουργιοδικεία ιδρύθηκαν υπό την αιγίδα του Ερετύου, ΓΑΚ ΟΘ Αρχ. Υπ. Δικ. Κακουργιοδικεία, φ. 48, αρ. εγγρ. 2989, 6/18 Ιουνίου 1835, γαλλ. Η αυτόνομη λειτουργία τους χρονολογείται από τον Αύγουστο του 1836, ΓΑΚ

ΟΘ Αρχ. Υπ. Δικ. Κακουργιοδικεία, φ. 48, αρ. εγγρ. 12041, 10/22 Σεπτεμβρίου 1836, γαλλ.

23. Το απόσπασμα είναι από το άρθρο του Γρ. Ξερόπουλου «Το Κακουργιοδικείο», περ. Παναθήναια, 1905, τόμ. 10, σσ. 193-195. Το άρθρο αναφέρεται στο κτήριο όπου σήμερα στεγάζεται το Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τραπέζης επί της οδού Θουκυδίδου στην Πλάκα και όπου μεταφέρθηκε το Κακουργιοδικείο στις αρχές του αιώνα. Το οίκημα της Αγίας Ελεούσης μετασκευάστηκε και χρησιμοποιήθηκε ως Αστυνομικός σταθμός. Εγκαταλείφθηκε δε μετά από πυρκαϊά.

24. Σύμφωνα με τον Μάουερ, ένορκοι γίνονταν συνήθως οι εκπαιδευτικοί της στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης, οι ακαδημαϊκοί καθηγητές, οι γιατροί και οι συμβολαιογράφοι. Έπρεπε δε να έχουν ακίνητη περιουσία 5000 δρχ. και άνω, επήσοι δε εισόδημα τουλάχιστον 1000 δρχ.

25. Οι πληροφορίες προέρχονται από το βιβλίο του Γ. Λ. Μάουερ, Ο ελληνικός λαός, Αθήνα 1976, κεφάλαιο: «Ο δικαστικός οργανισμός».

26. Κων. Οικονόμος ο εξ Οικονόμων. Τα σωζόμενα εκκλησιαστικά συγγράμματα, Αθήναι ΑΩΔ-1864, τόμ. Β', σ. 311.

27. I. Haugsted, «The architect Christian Hansen, drawings, letters and articles referring to the excavations on the Acropolis 1835-1837», *Analecta*

Romana X, Κοπεγχάγη 1982, σσ. 53-93. 28. Σχετική με το θέμα η σημαντική ανακοίνωση του αρχιτέκτονα Η. Kienast, «Αρχαιολογία και Κλασικισμός», στο Σπουδατήριο Ιστορίας Αρχιτεκτονικής, στίς 26.3.

29. Πρόσφατα η Α' Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων έχει κάνει ορισμένες έρευνες για το κτήριο του Κακουργιοδικείου, οι οποίες όμως δεν έχουν ακόμα δημοσιευθεί.

Συνομογραφία: ΓΑΚ = Γενικά Αρχεία του Κράτους.

Ευχαριστούμε θερμά τον αρχιτέκτονα Μάνο Μπέρη για την παραχώρηση των σχεδίων του σχετικά με το κτήριο του Κακουργιοδικείου.

* Περίληψη της δημοσίευσης ανακοινώθηκε στο Συμπόσιο Ιστορίας και Τέχνης «Η Πελοπόννησος και η δημιουργία της Νεωτέρας Ελλάδας», στη Μονεμβασία, τον Ιούλιο 1993

Transformation of Churches into Court Rooms

Maro Kardamitsi-Adami - Aristeia Papanikolaou-Christensen

In the small, ruined Athens of 1834 there had been created a serious problem concerning the proper housing of public services and civil servants. Therefore, the ministry responsible decided to convert ruined churches into court rooms in order to house in them various services of Justice, like the Criminal Court, the Court of Appeal or the Supreme Court. Three such churches, located in the same district, were selected: Hagia Eleousa, close to Kapsali's hotel, Hagios Athanasios, next to Psyrri area and the so-called church of Chrysokopidis. According to a rough estimate by E. Shaubert the expenses for the functional transformations of all three churches would have summed up to 4,299.76 drachmas.

Hagia Eleousa has been preserved in its transformed scheme, incorporated into the building of the old Criminal Court, while for the other two churches there is no surviving evidence. The remarkable monograph "The Old Criminal Court", in Greek, by D. Constantinidis, L. Politis and E. Biris offers a detailed description of the entire building and many historic data.

The institution of Criminal Courts dates back to 1835, the transformation of Hagia Eleousa before the summer of 1837. The final plans undoubtedly belong to Christian Hansen; it is interesting to note that certain architectural features resembling closely or even copying ancient Greek prototypes, which characterize Hansen's work, appear for the first time in the remodelling of this church.

The present condition of the building presents the sad picture of total abandonment.